

Azerbaycan Lejyonu ve Abdürrahman Fatalibeyli'nin Faaliyetleri (1942-1954)

Kemal Özden*

Giriş

Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği ile 23.08.1939'da imzaladığı Saldırmazlık Antlaşması ve müteakip Ticaret Antlaşması uyarınca, devasa Alman savaş mekanizmasının ihtiyaç duyduğu petrol ve diğer hammadde kaynaklarını Sovyetlerden temin etmiştir.¹ Hitler Polonya ve Batı Avrupa'daki işgal planlarını gerçekleştirdikten sonra, hammadde bağımlılığına son verme ve 1920'li yıllarda belirlemiş olduğu Bolşevizm'i ortadan kaldırma hedefleri doğrultusunda, Barbarossa kod adlı hareketin hazırlıklarını başlatmıştır.² 22.06.1941'de 3,6 milyon asker, 3.500 tank ve 2.700 uçakla başlatılan ve azami üç ay sürmesi öngörülen hareketin öncelikli hedefi, devasa ordunun yakıt ihtiyacının karşılanması için acilen ihtiyaç duyulan Kafkas petrol yataklarının ele geçirilmesi olmuştur.³ Hitler, Barbarossa Harekatı'nın başarıyla tamamlanmasından sonra Kafkasya'da oluşturulacak motorize birlikler aracılığıyla Türkiye-Suriye-Filistin-İrak-İran güzergahı üzerinden Basra Körfezi'ne uzanan yolun açılması, buna direnmesi durumunda Türkiye'ye karşı silahlı güç kullanılması talimatını vermiştir.⁴

Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nde (NSDAP) Adolf Hitler'in baş ideoloğu olan ve İşgal Edilen Doğu Bölgeleri Bakanı olarak görev yapan Alfred Rosenberg'in 1941 başlarından itibaren Hitler'le mutabakat içinde geliştirmeye başladığı işgal

* Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de

- 1 Reinhard Rürup (Hrsg.), *Der Krieg gegen die Sowjetunion. Eine Dokumentation*, Argon-Verlag, Berlin 1991, s. 31-38.
- 2 Walther Hubatsch, *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Karl Müller Verlag, Bonn 1983, s. 84-88 (Weisung Nr. 21 vom 18.12.1940, Fall Barbarossa).
- 3 Rolf-Dieter Müller, "Gebirgsjäger am Elbrus: Der Kaukasus als Ziel nationalsozialistischer Eroberungspolitik", Bernhard Cihari (Hrsg.), *Wegweiser zur Geschichte. Kaukasus*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2008, s. 55-65; Dietrich Eichholtz, *Krieg um Öl. Ein Erdölimperium als deutsches Kriegsziel (1938-1943)*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2006.
- 4 Hubatsch, *Hitlers Weisungen*, s. 129-134 (Weisung Nr. 32 vom 11.06.1941 über die Vorbereitungen für die Zeit nach Barbarossa).

planlarına göre, Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın mutlak hakimiyeti altındaki Baltık Ülkesi/Ostland, Ukrayna, Kafkasya ve Moskova Komiserlikleri şeklinde dört ana bölgeye bölünmesi, bu suretle Moskova Komiserliği'ne ait dar bir bölgeye sıkıştırılacak Rusların Almanya için tehdit teşkil etmesinin önlenmesi öngörülmüştür.⁵ Rosenberg, Rusya'nın dört bölgeye parçalanmasındaki hedefin, Almanya'nın gelecek yüzyıllarda doğudan gelecek tehditte kurtarılmasının yanı sıra, gıda ihtiyacının karşılanması ve savaşı sürdürmek için ihtiyaç duyulan kaynakları ele geçirmek olduğunu vurgulamıştır.⁶

Nasyonal Sosyalist rejimin Sovyetler Birliği'ni işgal politikası çerçevesinde Türk Dünyası'na yönelik planları, Adolf Hitler'in 16.07.1941'de gerçekleştirdiği toplantı sırasında nihai şeklini almıştır. Hitler toplantıda yaptığı konuşmada, "Volga [İdil] Kolonisi"nin Alman İmparatorluğu topraklarına dahil edilmek zorunda olduğunu, Bakü ve civarının Alman askeri kolonisi olması gerektiğini ve Kırım Yarımadası'nın kuzeydeki geniş "hinterland" ile birlikte Alman topraklarına katılmak zorunda olduğunu belirterek, "Kırım bütün yabancıardan arındırılmalı ve oraya Almanlar yerleştirilmelidir" demiştir. Geniş Rusya topraklarında "hakimiyet kurmak, oraları yönetmek ve sömürmek için devasa pastanın küçük parçalara ayrılması" gerektiğini ifade eden Hitler, "Ural'ın batısında bir daha askeri bir gücün ortaya çıkmasına asla izin verilmemelidir. [...] İmparatorluğun güvenliği yalnızca, Ural'ın batısında askeri bir gücün var olmaması durumunda mümkündür" şeklinde konuşmuştur.⁷

Almanya'nın doğudaki egemenlik bölgesi sınıırını Ural dağlarında sona erdiren Nazi rejiminin, Uralların doğusundaki "Rus Orta Asyası/Rus Türkistanı" için müstakil bir işgal ya da yönetim planı olmamıştır. Rosenberg, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da mağlup edilmesinden sonra, Orta Asya'daki Rus egemenliğine Almanya'nın yardım edeceği çok sınırlı güçler aracılığıyla kolayca son verilebileceğini,

5 Norbet Müller (Dokumentenauwahl und Einleitung von), *Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941-1944)*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1991, s. 34.

6 *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg, 14. November 1945-1. Oktober 1946, Bd. 1-42*, Nürnberg 1947-1949, Bd. 26, Dokument 1058-PS (Rede des Reichsleiters vor den engsten Beteiligten am Ostproblem am 20. Juni 1941), s. 610-627. Belge edisyonu müteakiben *ND (Nürnberger Dokumente)* şeklinde kısaltılacaktır. *ND. Band 26*, "Dokument 1030-PS (Allgemeine Instruktion für alle Reichskommissare in den besetzten Ostgebiete, 8/5.41)", s. 576-580, burada s. 579.

7 *ND. Band 38*, "Dokument 221-L (Führerhauptquartier, 16.7.1941. Besprechung mit Reichsleiter Rosenberg, Reichsminister Lammers, Feldmarschall Keitel und Reichsmarschall Göring)", s. 86-94.

İngiltere'nin Hindistan'la bağlantı yollarının gerçek bir tehlide maruz kalacağını, bu durumda İngiltere'nin Avrupa ya da başka yerlerdeki askeri birliklerini o bölgeye çekmek zorunda kalacağını yazmıştır.⁸ Nasyonal Sosyalist rejim, bölgedeki Rus egemenliğine bilahare son verebilecek Türkistan Lejyonları oluşturmuş ve bunları Kafkasya cephesinde savaşa sürmenin yanı sıra, propaganda ve istihbarat faaliyetlerinde kullanmıştır.⁹

Nasyonal Sosyalist Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal planlarında Azerbaycan özel bir öneme sahip olmuştur. Rosenberg, nüfusu 20.000 ile 3 milyon arasında değişen çok sayıda ulusun yaşadığı Kafkasya'da ulusal bir devlet kurulmasının mümkün olmadığını düşündüğü için, 500.000 kilometre kare alan ve 18 milyon nüfusa sahip olan bu bölgede, tam yetkili Alman İmparatorluğu Komiseri'nin yönetiminde Kafkasya Federasyonu kurulmasını planlamıştır.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı sırasında Bakü petrolüne sahip olmak için müttefiki Osmanlı Devleti'yle savaşın eşiğine gelen Almanya'nın, Nasyonal Sosyalizm döneminde izlediği Kafkasya politikasının temelinde de, zengin ve kaliteli petrol yataklarının yer aldığı Bakü'nün yanı sıra kuzey Kafkasya'daki Grozni, Maykop ve Kraznodar petrol bölgelerini ele geçirme hedefi yatmıştır.

Sovyetler Birliği'ne karşı Türk milliyetçiliği hareketlerini kendi hedef ve çıkarları doğrultusunda teşvik eden, ancak Türkiye tarafından yönlendirilmesi muhtemel Türkçülük/Turancılık hareketlerini Almanya'nın çıkarları için bir tehlike olarak gören Rosenberg, Hitler'e Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında “*çok iyi bir kama işlevi*” gördüğünü ve Turancılık hareketinin doğuya doğru yayılmasını engellediğini söylemiştir.¹¹ Hitler de, “*büyük bir petrol menbaı*” olduğu için Kafkasya'ya özel önem atfettiklerini, şayet bölgedeki petrole sahip olmak istiyorlarsa, Kafkasya'yı sıkı bir şekilde kontrol altında tutmak zorunda olduklarını, aksi halde kan davalarının yaygın olduğu bölgedeki etnik gruplar arasında düşmanlıkların ortaya çıkacağını, böyle bir durumda da “*karlı ganimete*” sahip olamayacaklarını belirtmiştir. Hitler devamla, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Kafkasya konusunda daha sonra yerine getiremeyeceği sözler vermemesi gerektiğini, Ankara

8 ND. Band 26, “Dokument 1017-PS (Denkschrift, 2.4.41)”, s. 547-554, burada s. 552f.

9 Alexander Dallin, *Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945. Eine Studie über Besatzungspolitik*, Droste Verlag, Düsseldorf 1958, s. 286.

10 ND. Band 26, “Document 1030-PS”, s. 578; “Dokument 1058-PS”, s. 621f.

11 ND. Band 27, “Dokument 1520-PS (Vermerk über eine Unterredung mit dem Führer im Führer-Hauptquartier am 8.5.42)”, s. 283-294, burada s. 288f.

Büyükelçisi von Papan'ın Kafkasya konusunda Türkiye'ye verilmesi muhtemel sözler konusunda dikkatli davranmasının iyi olacağını söylemiştir.¹²

Türk Taburları

Nazi rejimi Barbarossa hareketi sırasında, Kafkasya petrollerini üç ay içinde ele geçirme hedefine ulaşamamıştır. Sovyetler Birliği tarafından sağlanan akaryakıt stoku ise, Eylül 1941'de Ukrayna işgal edilinceye kadar yeterli olmuştur. Askeri operasyonlar akaryakıt yetersizliği nedeniyle oldukça sık şekilde iptal edilmiş ve nihayetinde durdurulmuştur. Hitler Barbarossa hareketinin Aralık 1941'de Moskova önlerinde başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Kafkasya hareketini 1942 yılına ertelemiş ve bunun için "Blau" kod adlı ikinci hareketin hazırlıklarına başlamıştır. Petrol yataklarını ele geçirmeksizin savaşı kaybedeceğini bir kez daha idrak eden Hitler, "*Maykop ve Grozni petrolüne sahip olamazsam, bu savaştan çekilirim*" demiştir.¹³ Harekat hazırlıkları çerçevesinde, Rosenberg'in danışmanı Prof. Dr. Gerhard von Mende'nin önerileri doğrultusunda Türkistan ve Kafkasyalı savaş esirlerinden "Türk Taburları" oluşturulmuştur.¹⁴ Alman Askeri İstihbarat Teşkilatı (*Abwehr*) tarafından Sovyetler Birliği cephesinde toplanan istihbarat bilgilerini kıymetlendiren ve Sovyet savaş esirlerini sorgulayarak bizzat istihbarat sağlayan Yabancı Ordular Doğu (*Fremde Heere Ost/FHO*) adlı teşkilatın başkanı Tümgeneral Reinhard Gehlen de bu çalışmaya dahil olmuştur.¹⁵ Alman Kara Ordusu Başkomutanlığı tarafından Güney Ordular Grubu ve ilgili diğer birliklere gönderilen 02.06.1942 tarihli emirde, "*Führer Türkistanlı, Gürcü, Kafkasyalı ve Ermeni savaş esirlerinden taburlar oluşturulmasını onaylamıştır. Bu halklara mensup uygun savaş esirlerinin Bolşevik düşmana karşı savaşta cepheye sürülmesi, Kara Ordusu için çok büyük önem arz etmektedir*" ifadesine yer verilmiştir. Emirde, yazışma trafiğinin kolaylaştırılması için farklı ırk, etnik köken ve dinlere mensup grupların "Türk Halkları (Türk Taburları)" genel kavramı altında toplandığı ve taburların oluşturulması için 162. Piyade Tümeni'nin görevlendirileceği belirtilmiştir. "Türk Taburları"nın aşağıdaki hedefler doğrultusunda oluşturulacağı belirtilmiştir:

- a) Alman askeri birliklerinin savaş gücünün artırılması,
- b) Düşman birliklerinde savaşan Türk halklarına mensup askerlerin propaganda

12 Picker, Henry, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, Wilhelm Goldmann Verlag, Stuttgart 1976, s. 274.

13 Müller, "Gebirgsjäger am Elbrus", s. 58ff.

14 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e9993294098d50c4d0>.

15 Reinhard Gehlen, *Der Dienst. Erinnerungen 1942-1971*, Hase & Köhler, Mainz 1971, s. 12.

aracılığıyla etkilenmesi ve ele geçirilecek bölgelerdeki halkın hızla memnun edilmesi,

- c) Özellikle askeri hareketler sırasında, Bolşevik işgali altındaki Türk bölgelerinde siyasi etki oluşturulması.¹⁶

Sözkonusu emrin 2 numaralı ekinde yer alan *Türk Savaş Esirlerinin Tespiti, Kontrolü, Yükümlü Kılınması ve Görevlendirilmesine İlişkin Yönetmelik*'te aşağıda sıralanan lejyonların oluşturulacağı ifade edilmiştir:

- a) Türkistan Lejyonu: Türkmenler, Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ve Tacikler.
b) Müslüman Kafkasya Lejyonu: Azerbaycanlılar.
c) Ermeni Lejyonu: Ermeniler (Karabağ kökenliler başta olmak üzere)
d) Gürcü Lejyonu: Gürcüler (Acarlar ve güney Osetyalılar dahil olmak üzere)
e) Kuzey Kafkasya Lejyonu: Adıgeler, Abhazalar, Kabardinler, Karaçaylar, Balkarlar, kuzey Osetyalılar, İnguşlar, Çeçenler, Kumuklar, Avarlar, Lakeler, Darginler, Krinler, sair "Dağıstanlılar", Tatarlar.

Yönetmelikte, Türk savaş esirlerinin lejyonlara kabul edilmezden önce, memleketlerindeki Bolşevik despotlara karşı savaşmakla yükümlü kılınmaları ve "*Vatanında Bolşevik düşmanlara karşı sürdürülen savaşta, Alman Ordusu Başkomutanı Adolf Hitler'e mutlak surette itaat edeceğime ve cesur bir asker olarak her zaman hayatımı feda etmeye hazır olacağıma Tanrı huzurunda yemin ederim*" şeklinde yemin etmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹⁷

162. Tümen Komutanı Oscar Ritter von Niedermayer¹⁸ Güney Ordular Grubu'na gönderdiği 20.06.1942 tarihli raporda, Gadyatsch'da kuzey Kafkasya, Mirgograd'da Gürcü, Romny'de Türkistan, Priluki'de Azerbaycan ve Lochwitz'a da Ermeni kamplarının oluşturulmaya başlandığını bildirmiştir.¹⁹

16 *BArch RH 26-162/16 (162. Division)*, "Oberkommando des Heeres, 2. Juni 1942, Turk-Btlne."

17 *BArch RH 26-162/16 (162. Infanterie-Division)*, "Oberkommando des Heeres, 2. Juni 1942, Anlage 2: Richtlinien für Erfassung, Überprüfung, Verpflichtung und Einstellung von Turk-Kgf."

18 Oskar von Niedermayer (08.11.1885 Freising - 25.09.1948 Wladimir/SSCB), 1915'te Afganistan'da İngiltere'ye karşı ayaklanma başlatması için Türkiye üzerinden İran ve Afganistan'a gönderilmiştir. Başarılı olamayınca Eylül 1916-Mart 1918 arasında Osmanlı Ordusu'nda görev yapmıştır. Biyografisi için bkz.: Hans-Ulrich Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau. Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Geopolitik*, Universitas Verlag, München 2002.

19 *BArch RH 26-162/16 (162. Infanterie-Division)*, "162. Inf. Division, 20. Juni 1942."

Lejyonlarda, propaganda çalışmalarına özel önem atfedilmiştir. Niedermayer 04.07.1942 tarihli *Türk Taburları Oluşturulmasına İlişkin Temel Emir*'de, Alman personelden oluşan lejyon komutanlıklarının 162. Tümen'in emrinde bulunduğunu, komutanlıkların emirleri altındaki birliklerin organizasyonu, eğitimi ve siyasi etki altına alınmasından sorumlu olduğunu, lejyonerlerin siyasi etki altına alınmasındaki amacın, Alman yönetiminin tam olarak güvenilebileceği, siyasi ve askeri açıdan idealist savaşçılar yaratılması olduğunu, lejyonlarda konferans, ders ve görüş alış verişi şeklinde propaganda çalışmaları gerçekleştirileceğini, günde onbeşer dakika süreyle Rusça, Özbekçe, Kazan Tatarcası, Azerbaycan Türkçesi, Ermenice ve Gürcüce radyo yayını yapılacağını, bunun haricinde Rusça ve Türk halkları dillerinde propaganda broşürleri ve gazeteler yayınlanacağını belirtmiştir.²⁰ Bu çerçevede, kısa süre içinde lejyonlara radyo alıcıları dağıtılmış, hoparlörle yayın yapan motorlu taşıtlar devreye sokulmuş, *Adolf Hitler ve Çocuklar*, *Kurtarıncımız Hitler* ve *Alman Mücadelesi* gibi yaklaşık 20.000 kitap dağıtılmış, film propagandası yapılmaya başlanmıştır. *Azərbaycan* gazetesinin 1-17. sayılarının her birinden 3.600 adet, *Milli Türkistan* gazetesinin 1-6. sayılarının her birinden 5.000 adet ve *Kafkas* gazetesinin 1. sayısından 2.400 adet dağıtılmıştır.²¹

162. Piyade Tümeni bünyesinde 1942-1943 yıllarında 8 Azerbaycan, 14 Türkistan, 7 Kuzey Kafkasya, 8 Gürcistan, 9 Ermenistan, 7 İdil-Ural taburu oluşturulmuştur. Toplam 53 muharip "Türk Taburu"nda Alman çerçeve personeli ile birlikte yaklaşık 53.000 asker görevlendirilmiştir. Fiziken güçlü olmayan çok sayıda kişi Alman çalışma ve ikmal birliklerine entegre edilmiştir. 1943 yılı boyunca dört "Türk İşçi Taburu" ve bir "Türk Yedek İşçi Taburu" oluşturulmuştur.²² Kafkasyalı ve Türkistanlı savaş esirlerinden ayrıca, "Bergmann Özel Birliği"²³ ile "Unternehmen Zeppelin" adlı özel istihbarat birimi²⁴ kurulmuştur.

20 *BArch RH 26-162/16 (162. Infanterie-Division)*, "162. Inf. Division, 4. Juli 1942, Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk.-Btlnen."

21 *BArch RH 26-162/19 (162. Infanterie-Division)*, "162. Inf. Division, 20. Oktober 1942, Tätigkeitsbericht 15.5.42 bis 1. Oktober 1942."

22 Joachim Hoffmann, *Die Ostlegionen 1941-1943. Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau 1981, s. 38f. Münferit taburlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Georg Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945. 17 Bände*, Mittler Verlag/Biblio Verlag, Frankfurt a.M./Osnabrück 1966-2002.

23 Philipp-Christian Wachs, *Der Fall Theodor Oberländer (1905-1908). Ein Lehrstück deutscher Geschichte*, Campus Verlag, Frankfurt/New York 2000, s. 96-134.

24 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519cd819993294098d515d2d>.

Kuzey Kafkasya Cephesindeki Azerbaycan Taburları

Hitler Barbarossa Harekatı'nda başarı sağlanamaması üzerine, Alman Kara Ordusu'nun komutasını bizzat üstlenmiş ve 28.06.1942'de Kafkasya petrollerini ele geçirmek amacıyla "Blau" kod adlı ikinci harekatı başlatmıştır. 64 Alman ve 26 müttefik tümeninden oluşan Güney Ordular Grubu 3.200 tank ve 3.000 uçakla Kafkasya ve Volga'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Grup ikiye ayrılarak A Grubu kuzey Kafkasya'daki petrol bölgesine, B Grubu ise güneydeki Bakü'ye yönlendirilmiştir. Bakü'nün 25 Eylül'de ele geçirilmesi öngörülmüştür. A Grubu kuzey Kafkasya'dan aşağıya inememiş, B Grubu ise Kafkasya'ya ayak dahi basamamıştır. Kafkasya petrolünün çıkarılması için oluşturulan Petrol Teknik Tugayı Kasım 1942'de petrol rafinerileri ve yataklarının Kızıl Ordu tarafından kullanılamaz hale getirildiği Kraznodar ve Maykop'a kadar ulaşabilmiş, çıkardığı petrol tugayın kendi ihtiyacını dahi karşılamamıştır. Tugay 1943 başında, Kızıl Ordu karşısında tutunamayan Alman işgal ordusuyla birlikte geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu hareket başarılı olamayınca, yakıt ihtiyacı karşılanamayan Alman birlikleri savaşamaz duruma gelmiş ve 1942/1943 kışında Stalingrad'da etrafi çevrilen Alman 6. Ordusu'nun imha edilmesi, Nasyonal Sosyalist Almanya'nın sonunun başlangıcı olmuştur.²⁵

Harekat sırasında kuzey Kafkasya'da altı Türkistan, üç Kuzey Kafkasya, dört Gürcü ve iki Ermeni piyade taburunun yanı sıra, aşağıda faaliyetleri özetlenen beş Azerbaycan taburu görevlendirilmiştir.²⁶

804. Piyade Taburu ("Aslan")

953 Azerbaycan ve 40 Alman askerinin yer aldığı tabur, 19.08.1942'de A Ordular Grubu'nun harekat bölgesi olan Rostov'a ulaşmıştır. Yarbay Dr. Gloger Tabur Komutanı, Binbaşı Abdürrahman Fatalibeyli Emir Subayı olarak görevlendirilmiştir. Tabur, doğuda Elbrus ile batıda Urusten dağları arasında kalan yaklaşık 200 kilometre genişliğindeki bölgeyi düşmandan temizlemekle görevlendirilmiştir. Tabur Komutanı Dr. Gloger, 04.02.1943'te yaşanan çatışmada

25 Müller, "Gebirgsjäger am Elbrus", s. 60-65; Jobst Knigge, *Deutsches Kriegsziel Irak. Der deutsche Griff auf den Nahen Osten im Zweiten Weltkrieg. Über Kaukasus und Kairo zum Öl des Orients. Pläne und Wirklichkeit*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2007, s. 109-121. Petrol Teknik Tugayı'nın faaliyetlerine ilişkin İngiliz belgeleri için bkz.: A.L.P. Burdett (Edited by), *Oil Resources in Eastern Europe and the Caucasus. British Documents 1885-1978. Volume 4. 1939-1945*, Cambridge University Press, Cambridge et al. 2012, s. 663-685.

26 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Joachim Hoffmann, *Kaukasien 1942/43. Das deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau 1991.

hayatını kaybetmiş, Fatalibeyli yeni Alman komutan gelinceye kadar komutayı üstlenmiştir.²⁷

805. Piyade Taburu

Yeterli eğitime sahip olmayan Tabur 13.10.1942'de, Mozdok'a ulaşmış ve eğitim için Terek'e gönderilmiştir. Yüzbaşı Hoch komutasındaki 919 Azerbaycan ve 37 Alman askerinden oluşan tabur 05.11.1943'te, Kabardin-Balkar Otonom Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti Nalcık'ın güneyindeki Psygansu'ya geçmiştir. Kasım-Aralık aylarında Sengala'da en ön cephede savaşan tabur 31.12.1942'de, cepheden geri çekilme emri almıştır.²⁸

I/111. Piyade Taburu ("Dönmeç")

Kafkasya cephesine A Ordular Grubu'nun geri çekilme hazırlıkları yaptığı 22.12.1943 gibi geç bir tarihte sevk edilen tabur, Yüzbaşı Scharrenberg komutasındaki 929 Azerbaycan ve 33 Alman askerinden oluşmuştur. Terek'in güney kıyısındaki Kızılyar'da görevlendirilmiştir. Sahip olduğu Rus yapımı silahlar için yeterli mühimmata sahip olmayan tabur, geri çekilme sırasındaki çatışmalarda ağır kayıplar vermiştir.²⁹

806. Piyade Taburu ("İgit")

Yüzbaşı Ottendorf komutasındaki 911 Azerbaycan ve 44 Alman askerinden oluşan tabur 17.12.1942'de, Çeçen-İnguş Otonom Cumhuriyeti'nin güneyindeki Malgobek-Verchnij Kurp hattında görevlendirilmiştir. Görev bölgesindeki yoğun düşman saldırılarını püskürttükten sonra, 13.04. 1943'te "gücünü tazelemesi" için Kırım'daki A Ordular Grubu'nun emrine verilmiştir.³⁰

I/73. Piyade Taburu

Yüzbaşı Franke komutasında 917 Azerbaycan ve 42 Alman askerinden oluşan tabur, Alman ve müttefik ordularının Kafkasya cephesinden geri çekilmeye başladığı dönemde cepheye sürülmüştür. 21.01.1943'te Taman Yarımadası'nda alçak uçuşlar ve Partizanlara karşı mücadele için görevlendirilmiş ve 15.04.1943'e kadar bu görevi sürdürmüştür. Kara Ordusu Genelkurmayı'nda Doğu lejyonlarından sorumlu Korgeneral Heinz Hellmich Mart 1943'te, Binbaşı Fatalibeyli'den 804,

²⁷ Hoffmann, *Kaukasien 1942/43*, s. 221-234.

²⁸ Hoffmann, *Kaukasien 1942/43*, s. 235-245.

²⁹ Hoffmann, *Kaukasien 1942/43*, s. 245-248.

³⁰ Hoffmann, *Kaukasien 1942/43*, s. 248ff.

806 ve I/73. Taburları Kırım'da birleştirerek müstakil bir Azerbaycan Alayı oluşturmasını istemiş, ancak daha sonra bu plandan vaz geçilmiştir. Tabur Nisan 1943'te, 804. ve 806. Taburlarla Kırım'da Feodosya Savunma Komutanlığı'nın emrine verilmiştir.³¹

Yukarıda, Türk Taburlarının üç temel hedefe ulaşmak amacıyla oluşturulduğu belirtilmişti. Kuzey Kafkasya'da 20 tabur halinde cepheye sürülen yaklaşık 20.000 lejyonerin, milyonlarca askerden oluşan Alman Ordusu'nun savaş gücünü kayda değer ölçüde artırdığını söylemek mümkün değildir. Azerbaycan Taburları örneğinde gördüğümüz gibi, 1942 ortasından itibaren oluşturulmaya başlanan taburlarda verilen savaş eğitimi yetersiz kalmış, taburlardan yalnızca biri Ağustos ayı ortalarında cepheye ulaştırılabilmektedir. Diğer dört tabur ise, Alman Ordusu'nun bölgeden geri çekileceğine ilişkin belirtilerin ortaya çıktığı, hatta geri çekilmeye başladığı Ekim, Aralık ve Ocak aylarında cepheye ulaşmıştır. Kafkasya cephesinde savaşa sürülen "Türk Taburları"ndan umut edilen faydanın sağlanamadığı aşikardır.

Azerbaycan Lejyonu'nun Siyasi ve Sosyal Faaliyetleri

Kafkasya'yı ele geçiremeyen Nazi rejimi, Kafkasya Federasyonu planından vazgeçmemiş ve bunun gelecekte uygulanmasına yönelik çalışmalar başlatmıştır. Azerbaycan Lejyonu, İtalya'ya kaydırılan taburların muharip faaliyetlerinin yanı sıra,³² Berlin'deki karargahta siyasi ve sosyal faaliyetlere yoğunlaşmıştır. Bunlardan en önemlisi, 06-07.11.1943'te düzenlenen Milli Azerbaycan Kongresi olmuştur. *Azərbaycan* adlı lejyon gazetesinde yer alan bilgilere göre, "sivil ve askeri giyimli davetliler, cephe ve lejyonlardan gelen asker ve subaylar ile Avrupa'nın muhtelif şehirlerinden gelen Azeri muhacirler 06.11.1943 sabahı Berlin'in ilk lüks oteli olan Kaiserhof'un toplantı salonunu tika basa" doldurmuştur. Kurultay Divan Heyeti Başkanı Abbas Bey, Azerbaycan Türklerine uzun bir aradan sonra, uğrunda savaşçıları milli idealleri Almanya'nın başkenti Berlin'de yeniden gür sesle dile getirme imkanı sunduğu için "Büyük Alman halkına ve onun Führeri"ne teşekkür edip, "Yaşasın Büyük Almanya'nın galibiyeti ve bu galibiyete bağlanan umutlar" ifadesini kullandıktan sonra sözü Azerbaycan Lejyonu İrtibat Subayı Binbaşı Abdürrahman Fatalibeyli Düdanginski'ye vermiştir. Fatalibeyli konuşmasında, gelecekte kurmak istedikleri Azerbaycan'a ilişkin olarak şunları söylemiştir:

31 *Hoffmann, Kaukasien 1942/43*, s. 250-253.

32 "Türk Taburları" Ekim 1943'ten itibaren İtalya'da görevlendirilmiş ve savaşın sonunda Avusturya'da İngiliz Ordusu'na teslim olmuştur. Bkz.: Tessin, *Verbände, Band 7*, s. 130-135.

“Panislamizm düşüncesi ölmüştür. Panturanizm müspet rolünü oynayarak, Türk halklarının Panislamizm hülyalarından kurtulmasına yardım etmiştir. Panturanizm bir sonraki inkişaf aşamasına ulaşmıştır ve ırki ideolojiden milli ideolojiye, yani Türkizm’e dönüşmektedir. Türkiye’ye karşı sempati duymaktayız. Ancak Bolşevik yönetimine tahammül edemediğimiz gibi, başka bir milletin hakimiyetine de tahammül edemeyiz. Atatürk Türkiye’sinin siyaseti, kendi devletinin sağlamaştırılmasına yöneliktir. Milli Türkiye, milli İran ve gelecekte kurulacak olan Rusya, Kafkasya’nın bağımsızlığı konusunda endişe etmemelidir. Kafkasyalılar olarak, büyük Almanya ile sıkı ittifak içinde olan Avrupa halkları ailesine dahil olacağız. Sağlam ve müstakil bir Kafkasya yaratacağız. Kafkasya’nın Türkiye, İran ve Rusya ile sahip olacağı dostluk ilişkileri gündün güne kuvvetlenecektir. Azerbaycan Milli Birlik Meclisi’nin iki temel amacı vardır. Birincisi, Bolşevizm’in mahvedilmesi ve birleşik Kafkas’a dahil olan müstakil Azerbaycan devletinin yeniden inşa edilmesidir. İkincisi ise, Kafkas halklarının tamamı ve büyük Almanya’nın dostluğunda, Bolşevikler ve sömürgecilerin olmadığı bir Azerbaycan yaratmaktır.”

200 temsilcinin katıldığı kurultayın akşam toplantısında, Azerbaycan Milli Birlik Meclisi kurulmuştur. Meclis İcra Organı’nı temsil etme hak ve yetkisinin Binbaşı Fatalibeyli’ye verilmesi ve Meclis’in vatana döndükten bütün hak ve yetkilerini milletin iradesine devretmesi kararlaştırılmıştır.

Görüldüğü gibi, Almanya’nın Kafkasya Federasyonu planı, 1943’teki Kafkasya hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra gündemden kalkmamış, stratejik bir proje olarak devam ettirilmiştir. Fatalibeyli bu plan doğrultusunda, Türkiye ve İran’a karşı bağımsızlıklarını koruyacaklarını vurgularken, amaçlarının “*büyük Almanya’nın dostluğu*” (yani egemenliği) altında bir Birleşik Kafkasya kurmak olduğunu belirtmiştir. Kurultay 7 Kasım’da Berlin’deki Meçhul Asker Anıtı’na çelenk konulması, Fatalibeyli’nin Hitler’e gönderdiği telgraf ile Hitler’in kurultaya gönderdiği kutlama mesajının okunması ve Azerbaycan Lejyonu Komutanı Yarbay Böhme’nin konuşmasıyla devam etmiştir. Akabinde Kuzey Kafkasya Lejyonu adına Ahmednebi Maqoma, Ermeni Lejyonu adına Çamanyan, Türkistan Lejyonu adına Veli Kayyum ve İdil-Ural Lejyonu adına Şafî Elmas birer konuşma yapmıştır. Kurultay, Azerbaycan ve Almanya milli marşlarının okunmasıyla sona ermiştir.³³

33 Kurultayın kapsamlı dokümantasyonu için bkz.: *Azərbaycan. Azərbaycan legionunun həftəlik qəzetəsi*: 73 (07.11.1943), s. 1-4; 74 (14.11.1943), s. 1f; 75 (21.11.1943), s. 5.

Azerbaycan Lejyonu'nun gerçekleştirdiği diğer siyasi ve sosyal faaliyetlere ilişkin olarak *Azərbaycan* gazetesinde yayınlanan haber ve duyurulardan derlenen bilgiler, konu başlıkları altında aşağıda özetlenmiştir:

Sivil Azerbaycanlıların Bilgilendirilmesi

Berlin'de yaşayan Azerbaycanlılar için, “*Berlin W 35, Ludendorffstrasse 60, I. Kat*” adresindeki Azerbaycan Karargahı'nda her türlü konuda bilgilendirme hizmeti sunulmuştur.³⁴

Almanya'da Azerbaycan Türkçesiyle Radyo Yayınları

Alman devlet radyosu her gün Berlin saati ile 20.15'ten 20.30'a kadar 25-24, 25-55 ve 81-51 kısa dalga frekansları üzerinden Azerbaycan Türkçesiyle yaptığı yayınlarda, “*Alman Baş Kumandanlığının cephe malumatlarını ve sair ehemmiyetli haberleri*” sunmuştur.³⁵

Azerbaycan Milli Meclisi'nin Paris Şubesi

Azerbaycan Taburlarının batıya kaydırılması sonucunda, seyahat ya da hizmet için Paris'e gidip gelen Azerbaycanlı lejyonerlerin sayısı artmıştır. Berlin'deki Azerbaycan Milli Birlik Meclisi bu nedenle, Paris şubesini açmış ve bu şubenin nezareti altında Paris lejyoner misafirhanesi kurulmuştur. “*Metro Taracadero, 47 Avenue Jean Chihappe, Paris (16)*” adresindeki lejyoner evinin resmi açılış töreni, 29.03.1943'te yapılmıştır. Müzikli, danslı ve yemekli törene üst düzey Alman subayları ile Azerbaycan Lejyonu ve Kafkas milletlerinin delegeleri katılmıştır. Paris'te yaşayan çok sayıda sivil Azerbaycanlı, lejyonerleri şehirdeki müzeleri ve güzel sanatlar sergilerini gezdirmek ve onları Fransa kültürüyle tanıştırmak üzere görevlendirilmiştir.³⁶

Azerbaycan Lejyonunda Propaganda Faaliyetleri

Lejyona bağlı birliklerde propaganda faaliyetlerine özel önem atfedilmiştir. Alayın propaganda şubesi, çeşitli dillerdeki gazeteleri lejyonerlere zamanında ulaştırmış, alay propagandistleri lejyonerlere gazetelerden bölümler okumuş ve bunları “*canlı faktlarla*” izah etmiştir. Lejyonerler *Azərbaycan* gazetesini büyük bir merakla okumuş ve gazetenin edebiyat sayfasında yayınlanan şiirler büyük ilgi görmüştür.³⁷

34 *Azərbaycan*, 71 (24.10.1943), s. 4.

35 *Azərbaycan*, 79, (19.12.1943), s. 3.

36 *Azərbaycan*, 84 (05.02.1944), s. 3; 89 (13.03.1944), s. 8.; 95 (24.04.1944), s. 2; 97 (08.05.1944), s. 6.

37 *Azərbaycan*, 85 (12.02.1944), s. 3.

Azerbaycan Lejyonu'nun Din İşleri Sorumlusu

Binbaşı Fatalibeyli 1944 yılı Nisan ayında Baş Molla Cenab Ahunzade'yi lejyonun din işleri sorumlusu olarak tayin etmiştir. Gazetede konuya ilişkin olarak yer alan haberde, Ahunzade'nin lejyonun kuruluşundan beri yorulmadan baş mollalık vazifesini ifa ettiği, 25 yıl boyunca Bolşevikler tarafından tahrif edilen dinin yeniden ihya edilmesi için çok büyük işler başardığı, yalnızca ilerici bir din aşılama ile kalmayıp, milli bayram ve kutlamaların layığıyla düzenlenmesi için yorulmaz bir irade ile çalıştığı ifade edilmiştir.³⁸

Almanya ve İşgal Altındaki Bölgelerde Çalışan Azerbaycan Türkleri

Gazetenin 08.05.1944 tarihli nüshasında yer alan duyuruda, *“Almanya ve tutulmuş vilayetlerde”* çalışmak için şarktan getirilmiş olan Azerbaycan Türklerinin *“Berlin W 35, Ludendorffstrasse 60”* adresindeki Kafkasya İdare Merkezi bünyesindeki Azerbaycan Bölümü'ne başvurarak ad, soyad, doğum tarihi, tahsil durumu, uzmanlık alanı ve çalışmakta olduğu şirketin adı ve adresi gibi bilgileri kaydettirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Başka bir duyuruda ise, aynı adresteki Azerbaycan Milli Karargahı bünyesinde İhtisas Yoklama Komisyonu kurulduğuna dikkat çekilerek, yüksek ve orta tahsilli bütün Azerbaycan Türklerinin ihtisaslarını gösterir bir belge almak için sözkonusu komisyona başvurup adres ve görevlerini bildirmeleri istenmiştir.³⁹

Azerbaycan Lejyonu Yayınevi

Azerbaycan Lejyonu bünyesinde 1944'te “Sahra Kitaphanesi” oluşturulmuştur. Kitaphane tarafından yayınlanan ilk ve son kitap, İbrahimoğlu'nun *Azərbaycanın İstiqlal Mybarizələri* adlı eseri olmuştur.⁴⁰

Azerbaycan Türklerine Yabancılarla Evlenme Yasası

Azerbaycan Milli Birlik Meclisi, Nazilerin ırkın saf tutulması ideolojisine uygun olarak Almanya'daki Azerbaycan Türklerinin yabancılarla evlenmesini yasaklamıştır. Binbaşı Fətəlibəyli gazetenin 12.06.1944 tarihli nüshasında yayınlanan duyurusunda, *“Arzumuz Türk kültürümüzü, adet ve anelerimizi muhafaza edebilmek, Türk kanımızı temiz tutmaktan ibarettir. [...] Lakin, çok efsus ki, bazı yurttaşlarımız*

38 *Azərbaycan*, 95 (01.05.1944), s. 1f.

39 *Azərbaycan*, 97 (08.05.1944), s. 6.

40 *Azərbaycan*, 98 (15.05.1944), s. 4. İbrahimoğlu, *Azərbaycanın İstiqlal Mybarizələri*, Azərbaycan legionunun səhra kitabhanəsi, Berlin 1944.

*bu odlü mücadele içerisinde yabancılarla evlenmek fikrine düşmekte ve Türklük ananemizi bozmaktadır. Bunu nazara alarak aslı Türk olmayanlarla evlenmeyi Azerbaycan Milli Birlük Meclisi adına her bir Azeri Türküne qedeğan ediyorum. Türk kanının temizliğini muhafaza etmek her Azeri Türkünün mukaddes borcudur*⁴¹ demiştir.

Venedik'teki Türk Tümeni İstirahat Evi

Gazetenin 12.06.1944 tarihli nüshasında yer alan bir habere göre, 1943 ortalarında İtalya'ya kaydırılan "N" adlı Türk tümeni⁴² Venedik önlerindeki bir adada bulunan istirahat evine yerleştirilmiştir. Konuya ilişkin haberde, "*Venedik önündeki bu ada, güzelliğiyle İtalya'da hatta bütün dünyada ün kazanmış cennet misali bir yerdir. [...] Fakat bu yayla şimdi ne milyonlarca servete sahip olan zenginlerin ne de maceracı Amerikalı turistlerin seyahat yeridir. Burası şimdi yalnızca Avrupa'yı savunan kahramanların ve o gruba dahil olan lejyonerlerin istirahat yeridir. Çoğunluğu lejyonerlerden oluşan 'N' Türk tümeninin izine çıkan askerleri, Şubat ayından beri burada istirahat etmektedir*" ifadelerine yer verilmiştir.⁴³

Fatalibeyli'nin Soğuk Savaş Dönemindeki Faaliyetleri

Tümgeneral Reinhard Gehlen, Hitler karşıtı subayların hakim olduğu Amiral Wilhelm Franz Canaris komutasındaki *Abwehr*'in Şubat 1944'te dağıtılmasından sonra, Nazi dış istihbarat yapılanmasında daha etkili bir konuma gelmiştir. Hitler'e sunduğu raporda Alman Ordusu'nun doğu cephesinde çok zor durumda olduğu değerlendirmesinde bulunduğu için, 9 Nisan 1945'te Hitler'in özel emriyle görevden alınmıştır. 23.05.1945'te sahip olduğu istihbarat arşiviyle birlikte ABD Ordusu'na teslim olmuştur. Yakın adamlarıyla birlikte savaş esiri olarak götürüldüğü ABD'de gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, Temmuz 1946'da ABD makamlarının onayıyla kurulan ve kendi adıyla anılan (*Organisation Gehlen*) Alman/Amerikan dış istihbarat teşkilatını 1956'ya kadar yönetmiştir.⁴⁴ Bunun ardılı olarak kurulan Alman Dış İstihbarat Teşkilatı (*Bundesnachrichtendienst/BND*) Başkanlığı görevini 1968'e kadar sürdürmüştür.⁴⁵ İkinci Dünya Savaşı sırasında dış istihbarat teşkilatına sahip olmayan ve bunu (*Central Intelligence Agency/CIA*) altı

41 *Azərbaycan*, 102 (12.06.1944), s. 4.

42 Yeniden yapılandırılan 162. Piyade Tümeni. Daha önce belirtildiği gibi, tümen bünyesinde Azerbaycan ve Türkistan taburlarının yanı sıra, Gürcistan ve Ermenistan taburları da yer almaktadır.

43 *Azərbaycan*, 102 (12.06.1944), s. 4.

44 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519a6b2e993294098d511f5f>.

45 Gehlen, *Der Dienst*, s. 117-183.

yıllık geçiş sürecinden sonra 13.09.1947’de kuran ABD⁴⁶, Gehlen’in doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği hakkında sahip olduğu istihbarat birikiminden faydalanmıştır. Bu çerçevede, Nazi döneminden arta kalan lejyonerler ile savaş sonrasında doğu Avrupa’dan gelen sığınmacılar, Sovyetler Birliği’ne karşı mücadele için örgütlemiştir. Fatalibeyli başta olmak üzere, eski “Türk Taburları” mensupları da bu faaliyetler çerçevesinde, bu kez CIA’nın emrinde görev yapmaya başlamıştır.

ABD Ulusal Güvenlik Konseyi yurt dışında gerçekleştirilecek örtülü operasyonlara ilişkin olarak 18.06.1948’de yayınladığı 10/2 sayılı direktif aracılığıyla, “SSCB, onun uydu ülkeler ve Komünist grupların ABD ve diğer Batılı ülkelerin hedef ve faaliyetlerini sekteye uğratmak amacıyla gerçekleştirdiği düşmanca örtülü faaliyetleri göz önünde bulundurarak, Dünya barışı ve ABD’nin ulusal çıkarları doğrultusunda ABD Hükümeti’nin yurt dışındaki aleni faaliyetlerinin örtülü operasyonlar aracılığıyla desteklenmesini” kararlaştırmıştır. Düşman devletlere yönelik örtülü operasyonlar listesinde “propaganda, ekonomik savaş, sabotaj, karşı sabotaj ve imha eylemleri” gerçekleştirilmesinin yanı sıra, “yeraltı direniş hareketleri, gerillalar, göçmen kurtuluş grupları ve anti Komünist unsurların” desteklenmesi yer almıştır.⁴⁷ Bu faaliyetler için CIA bünyesinde yer alan, ancak ABD Dışişleri Bakanlığı (State Department/SD) Özel Danışmanı Georg F. Kennan’a bağlı olan Özel Projeler Ofisi (Office of Special Projects/OSP) oluşturulmuş ve başına Frank G. Wisner getirilmiştir. Ofisin adı daha sonra, karartma amaçlı olarak Politika Koordinasyon Ofisi (Office of Policy Coordination/OPC) olarak değiştirilmiş ve birim 1952’de tamamen CIA’ya bağlanmıştır.⁴⁸

OPC’nin ilk işi, Almanya üzerinden Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan’a yayın yapacak Özgür Avrupa Radyosu’nu (Radio Free Europe/RFE) kurmak olmuştur. 17.05.1949’da radyonun kuruluş ve işletilmesi işini üstlenecek olan Özgür Avrupa Komitesi adlı örtülü istihbarat birimi oluşturulmuş, komitenin adı 01.06.1949’da Özgür Avrupa Ulusal Komitesi (The National Committee for a Free Europe/NCFE) olarak değiştirilmiştir. Münih merkezli RFE ilk yayını, 04.07.1950’de Çekoslovakya’ya yapmıştır.⁴⁹

RFE’nin kuruluş faaliyetleri sürdürülürken, Nazi döneminde oluşturulan Kafkasya ve Türkistan lejyonu mensupları, bu lejyonların fikir babası olan ve savaştan

46 <https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia>. CIA’nın kuruluş dönemi için ayrıca bkz.: Evan Thomas, *The Very Best Men. Four Who Dared: The Early Years of the CIA*, Simon & Schuster, New York et al. 1995.

47 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292>.

48 OPC’nin tarihçesi için bkz.: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0000104823>.

49 Richard H. Cummings, *Cold War Radio. The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989*, McFarland & Company, Jefferson/North Carolina 2009, s. 9f.

sonra İngiltere istihbaratının, akabinde CIA'nın emrine giren Prof. Dr. Gerhard von Mende tarafından yeniden örgütlenmiştir. CIA tarafından 05.04.1950 ve 24.03.1961'de hazırlanan iki raporda yer alan bilgilere göre, İngiltere işgal bölgesindeki Bielefeld şehrinde bir villaya yerleştirilen Mende, Veli Kayyum Han liderliğindeki yedi kişilik ekiple Türkistan grubunu oluşturmuştur. Grup, Türkistan Lejyonu tarafından 1942'de yayınlanmaya başlanan Milli Türkistan dergisini, yeniden yayınlamaya başlamıştır. Azerbaycan grubunun liderliğini, başlangıçta Hilal Münşi yapmıştır. Yeni göçmenlerden İsmail Akber'in gruba dahil olmasından sonra, Musavat Partisi yandaşı olan ve İngiltere ile başlatılan iş birliğine Almanya'nın dahil edilmesine karşı çıkan Münşi ile Mende/Akber ikilisi arasında 1949 ortalarına kadar yaşanan anlaşmazlığın kaybedeni Münşi olmuştur. Mende ayrıca, Sultan Garip liderliğindeki İdil-Ural, Edige Kırmal liderliğindeki Kırım-Tatar, Ermenistan ve Gürcistan gruplarını da örgütlemiştir. Bu teşkilatlar 1950 başlarından itibaren CIA'nın emrine girerek, İngiltere işgal bölgesindeki şehirlerden ABD işgal bölgesindeki Münih'e nakledilmiştir.⁵⁰

Azerbaycan Lejyonu'ndaki faaliyetlerini özetlediğimiz Abdürrahman Fatalibeyli Dūdanginski, Kahire'de temas kurduğu ABD istihbarat yetkililerine verdiği bilgilere dayalı olarak hazırlanan 15.07.1949 tarihli rapora göre, 12.11.1908'de Dudanga/Nahicevan'da dünyaya gelmiş, 1923-1926'da Bakü'de askeri lisede, 1926-1929'da Leningrad Askeri Mühendislik Yükeseokulu'nda öğrenim görmüş, 1929'da Bakü'de Azerbaycan Ulusal Tümeni'nde subay olarak göreve başlamıştır. 1933'te Moskova Askeri Mühendislik Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra, 1938'de Binbaşı rütbesiyle Kalinin askeri bölgesinde görevlendirilmiş, 1939-1940'ta 7. Ordu'da Finlandiya'ya karşı savaşarak Kızıl Yıldız nişanı almış, 28.09.1941'de 27. Ordu Komutan Vekili olarak Almanya'ya karşı savaşırken taraf değiştirmiştir. Sekiz ay boyunca esir kampında tutulduktan sonra, Alman Ordusu bünyesinde kurulan Azerbaycan Lejyonu'na dahil olmuştur. 1945'te diğer Müslüman lejyonerlerle birlikte İtalya'da Amerikan ve İngiliz birliklerine teslim olmuştur. İtalya'da üç ay esir tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır. Amerikan ve İngiliz askeri istihbarat çevreleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. 1946-1947'de İtalya'da Azerbaycan ve Kafkasyalı sığınmacılar yararına faaliyetlerde bulunmuştur. Kudüs Müftüsü Emin El Hüseyini'nin daveti üzerine 29.01.1948'de Mısır'a gitmiş ve ondan mali destek almıştır. Müftü'ye, yeni kurulan İsrail Devleti'nin Sovyetler Birliği'nin etkisi

50 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e8993294098d50c4a1>, <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e8993294098d50c471>, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000600330688-2>. Türk gruplarının Münih'teki faaliyetleri için ayrıca bkz.: Ian Johnson, *A Mosque in Munich. Nazis, The CIA, And The Muslim Brotherhood In The West*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston/New York 2010.

altına girmesinden endişe ettiğini söylemiş ve Filistinli Araplardan İsrail'e karşı savaşacak bir ordu teşkil etmeyi önermiştir. İsrail'e karşı zaferi Mısır Ordusu'nun kazanmasını isteyen Kral Faruk, bu öneriyi reddetmiştir. Karısı ve 11 yaşındaki oğlunu Türkiye'ye göndermiştir. Mısır'da kaldığı dönemde, Kahire yakınlarındaki Helvan'da Hotel Claramont'ta ikamet etmiştir.

Raporda Fatalibeyli'nin geleceğe yönelik planları hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: *“Hedefi Sovyetler Birliği’ndeki mevcut rejimi devirmek olan her türlü faaliyete katılmaya çok isteklidir. Amacına ulaşmak için Kafkasyalı, Beyaz Rus v.d. Sovyet halklarıyla ittifak kurmaya hazır fanatik bir Kafkasya milliyetçisidir. Hedefine ulaşma dışında bir isteği yoktur. SSCB ve wydu ülkelerden gelen bütün sığınmacıların kendi istihbarat teşkilatı, propaganda aygıtı ve kurtuluş ordusuna sahip tek bir çatı örgütü altında birleştirilmesini kuvvetle arzu etmektedir. Bu çatının Atlantik Şartı ilkelerine dayalı olarak kurulabileceğine ve Sovyetler Birliği’ndeki bütün halklar için kendi kaderini tayin hakkı talep edebileceğine inanmaktadır. Sahip olduğu askeri eğitim ve imkanları, Sovyetler Birliği’ne karşı olası bir savaşta Batılı güçlerin hizmetine sunmak istemektedir.”*⁵¹

Georg F. Kennan 1950 yaz aylarında OPC'ye, Sovyetler Birliği kökenli mülteciler arasında anti Komünist bir örgütün kurulmasının devasa önemi haiz olduğunu belirtmiştir. SD ve OPC temsilcilerinin katılımıyla Ağustos 1950'de gerçekleştirilen bir dizi toplantıda ön hazırlıklar yapılmıştır. Kennan'ın başkanlığında 17.10.1950'de gerçekleştirilen toplantıda, sözkonusu örgütün Almanya'da kurulması, New York'ta bu örgütün faaliyetlerini koordine ve finanse edecek örtülü bir komitenin oluşturulması, Almanya'daki örgütte Rus kökenli dört grubun yanı sıra, Rus kökenli olmayan mülteci grupların da yer alması kararlaştırılmıştır. Ocak 1951'de Wisner'in başkanlığında New York'ta düzenlenen toplantıda, Delaware Eyaleti kanunlarına göre kâr amacı gütmeyen Rusya Halklarının Kurtuluşu İçin Amerikan Komitesi (*The American Committee for the Liberation of the Peoples of Russia, Inc.*)” adlı paravan komite kurulmuştur. Komitenin adı daha sonra, Bolşevizm'den Kurtuluş İçin Amerikan Komitesi (*The American Committee for Liberation From Bolshevism/AmComLib*) olarak değiştirilmiştir.

CIA yetkililerinin 1950 sonbaharında, Bavyera'daki Füssen kasabasında dört büyük Rus grubuyla gerçekleştirdiği toplantıda, örgütte temsil edilecek Rus kökenli olmayan grupların eşit haklara sahip olması ve Komünist rejim devrildikten sonra Rusya'da kurulacak yeni hükümet konularında uzlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine oluşturulan yeni komitenin 17-20.08.1951'de Stuttgart'ta gerçekleştirilen

51 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/51966ec7993294098d50a23a>.

ikinci toplantısında, uzlaşma sağlanmıştır. 21 Ağustos'ta Frankfurt/Main şehrinde düzenlenen basın toplantısında, Rus göçmen grupları tarafından Rusya Halkları Kurtuluş Konseyi adlı çatı örgütünün kurulduğu ilan edilmiştir. Örgütün Almanya'da gerçekleştireceği dört temel çalışma alanı Sovyetler Birliği'ne yönelik radyo yayını, gazete yayını, siyasi etkinlikler ve araştırma enstitüsü kurulması olarak belirlenmiştir. Bu faaliyetlere, Rus kökenli olmayan Sovyet gruplarının da kısa zamanda dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Radyo yayınının alt yapısının oluşturulması için, RFE'nin eski Avrupa Direktörü görevlendirilmiştir.⁵²

Rus kökenli dört örgüt (Halkların Serbestisi İçin Çalışanlar, Rusya Halk Hareketi, Rusya Milletlerini Kurtarma Savaş Birliği, Serbest Rusya İçin Savaşanlar Birliği) ile Rus kökenli olmayan beş örgüt (Azerbaycan Milli Birlik Komitesi, Ermenistan İstiklali İçin Savaşanlar Birliği, Gürcistan Milli Şurası, Kuzey Kafkasya Milli Birliği-SKANO, Türkistan Kurtuluş Komitesi-TÜRKEİ) 1952 yazında Wiesbaden'da bir araya gelerek ön hazırlıkları yapmıştır.⁵³ Dokuz örgüt 16.10.1952'de Münih'te toplanarak, Anti Bolşevik Mücadelenin Koordinasyon Merkezi (*The Coordinating Center of Anti Bolshevik Struggle*) adlı çatı örgütünü kurmuştur.⁵⁴

AmComLib tarafından finanse edilen ve yönlendirilen Koordinasyon Merkezi faaliyetlerini, Bolşevizm'den Kurtuluş Radyosu (*Radio Liberation from Bolshevism/RL*) adlı radyo istasyonunda⁵⁵ münferit ulusal gruplar için oluşturulan masalarda görevlendirilen personel aracılığıyla sürdürmüştür. Her bir masa, mensubu olduğu ulusun sürgündeki hükümeti gibi çalışmıştır. AmComLib tarafından hazırlanan 22.01.1953 tarihli Radyo Politikası belgesinde, Koordinasyon Merkezi adına yayınlar yapacak olan RL'nin, Merkez'in Demir Perde arkasındaki soydaşlarıyla iletişim kurmasını sağlayacağı, Rusların ve diğer ulusların tamamının sesi olacağı, ABD'nin denetimi altında RL yayınları yapacak olan Rus ve diğer uluslara mensup göçmenlerin iki temel amacının, Sovyet rejimini devirmek ve akabinde kendi siyasi ve etnik konseptlerine uygun yeni bir rejim ya da rejimler kurmak olduğu belirtilmiştir.⁵⁶

52 <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114354>.

53 *Azerbaycan. Milli Birlik Organı*, 4 (Ağustos 1952), s. 1ff.

54 <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp80-01065a000300060010-8>; *Azerbaycan*, 6/7 (Ekim-Kasım 1952), s. 1-4.

55 Bu ad harici müdahaleyi çağırıldığı için, önce *Radio Liberation*, daha sonra *Radio Liberty* olarak değiştirilmiştir.

56 <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114471>.

1950'de Münih'e yerleşen Abdürrahman Fatalibeyli, Azerbaycan Milli Birlik Komitesi'nde başkanlık görevini üstlenmiştir. Komite'nin diğer üst düzey iki yöneticisi, İsmail Akber ve eski Azerbaycan Lejyonu gazetesinin redaktörü Mecid Musazade (Karsalanlı) olmuştur.⁵⁷ Meclis'in yayın organı olan *Azerbaycan* dergisinin ilk sayısı, 1951'de yayınlamıştır. Derginin yazı kurulunda Ceyhun Hacıbeyli, Mecid Musazade ve İsmail Akber yer almıştır.⁵⁸ RL ilk yayını, 01.03.1953'te yapmıştır. Fatalibeyli, Münih merkezli RL'nin Azerbaycan Masası Başkanı olarak görevlendirilmiştir. Radyo yayınlarının yanı sıra, Sovyetler Birliği ve doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelere yönelik her türlü yıkıcı faaliyetin koordine edildiği merkez olan RFE ve RL, bu ülkelerin dış istihbarat teşkilatlarının hedefinde yer almıştır. RFE'nin Münih/Holzhausen'daki idari binası ve vericilerini bombalamak üzere Almanya'ya gönderilen Çekoslovakya dış istihbarat teşkilatı mensubu Richard Herbert Moschner Nisan 1951'de, radyo tesisinin fotoğraflarını çekerken yakalanmış ve 31.01.1952'de Nürnberg'deki ABD askeri mahkemesi tarafından yedi yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1954, RFE ve RL'ye yönelik saldırıların yoğunlaştığı yıl olmuştur. Mart ayında Berlin'de yakalanan Polonya ajanı, ABD'ye götürülmüştür. RFE görevlisi Stefan Kiripolsky Ağustos'ta, Viyana'dan Çekoslovakya'ya kaçırılmış ve 1968 yılına kadar hapiste kalmıştır. RL'nin Beyaz Rusya yayınları bölümünde çalışan Leonid Karas'ın cesedi, Eylül'de Münih'te Isar nehrinden çıkarılmıştır. 1954 yılının son kurbanı, 20 Kasım gecesi KGB tetikçisi eski Azerbaycan Lejyonu mensubu Michael Ismailov tarafından öldürülen Fatalibeyli olmuştur.

20.11.1954'te RL istasyonunda saat 16.00'ya kadar çalışan Fatalibeyli saat 20.00'de, İsmailov'un Alpenplatz 6 adresinde kiraladığı mutfağına gitmiş ve saat 21.00'e kadar İsmailov ve mutfağı kiralayan 80 yaşındaki Bayan Ruhland'la sohbet etmiştir. İsmailov, ev sahibesinin kendi dairesine gitmesinden sonra Fatalibeyli'yi önce kafasına çekiçle vurup ardından boğmak suretiyle öldürmüş ve cesedi kanapenin altına saklamıştır. 22 Kasım'da temizlik yapmak için mutfağı giden ev sahibi, sofanın altında cesedi görmüş ve polise haber vermiştir. Cesedin yüzüne dikkatli bir şekilde bakmadan, öldürülen kişinin mutfağı arada bir arkadaşlarıyla vakit geçirmek için kullanılan İsmailov olduğunu söylemiştir. Bu ifadeyi yeterli bulan polis iki gün sonra, cesedin Münih'te gömülmesine izin vermiştir. Fatalibeyli'nin mazaret bildirmeden işe gelmemesi üzerine ikamet ettiği daireye giden arkadaşları, onu bulamayınca polise kayıp bildiriminde bulunmuştur.

57 Johnson, *A Mosque*, s. 62f.

58 *Azerbaycan* 1 (1951), s. 1.

Münih basınında bunun üzerine, İsmailov'u Fatalibeyli'nin öldürdüğü yönünde spekülasyonlara yer verilmiştir. Ancak RL çevrelerinde, öldürülen kişinin İsmailov değil Fatalibeyli olduğu yönünde bir söylenti yayılmıştır. Bunun üzerine mezardan çıkarılan ceset üzerinde otopsi yapılmış ve defnedilen kişinin Fatalibeyli olduğu tespit edilmiştir. Fatalibeyli'nin katil zanlısı İsmailov yakalanamamıştır. Basında, Fatalibeyli'nin RL mensubu olduğunun yazılması üzerine, o güne kadar kamuoyu tarafından varlığı bilinmeyen RL, deşifre olmuştur. Fatalibeyli 5 Aralık'ta düzenlenen törenle, kardeşi Seyfullah'ın da gömülü olduğu Neu Ulm mezarlığına ikinci kez defnedilmiştir.⁵⁹

RFE ve RL'nin finansman ve denetimi 30.03.1972'de CIA'dan ABD Dışişleri Bakanlığı'na devredilmiş, iki istasyon 1976'da tek çatı altında birleştirilmiştir. 1995'te Münih'ten Prag'a taşınan RFE/RL Rusya, İran, Orta Asya, Kafkasya, Güney Asya, Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya yönelik olarak 25 dilde yayın faaliyetlerini sürdürmektedir.⁶⁰

Sonuç

Hitler-Rosenberg ikilisinin İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ni işgal planlarında öncelikli hedef, Kafkasya'daki petrol yataklarının ele geçirilmesi olmuş ve bölgede Almanya'nın mutlak hakimiyeti altında Kafkasya Federasyonu kurulması öngörülmüştür. Nazi rejimi 1941 ve 1942'de Sovyetler Birliği'ne karşı başlattığı iki büyük harekatta bütün umudunu, Kafkasya petrolerini ele geçirmeye bağlamıştır. İkinci hareketin hazırlıkları çerçevesinde, Türk Taburları da oluşturulmuştur. Harekatların başarısızlıkla sonuçlanması, Nasyonal Sosyalist rejimin sonunun başlangıcı olmuştur.

Kafkasya Federasyonu planı, bu başarısızlıklardan sonra da gündemden kalkmamıştır. Binbaşı Abdürrahman Fatalibeyli önderliğindeki Azerbaycan Lejyonu 1943'ten itibaren, gelecekte kurulması öngörülen federasyonun siyasi alt yapısının oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürdürmüştür. Kasım 1943'te Berlin'de düzenlenen "Milli" Azerbaycan Kongresi'nde oluşturulan Azerbaycan Milli Birlik Meclisi'ni temsil yetkisi, Fatalibeyli'ye verilmiştir.

Eski lejyonerler savaş sonrasında Almanya'ya gelen yeni sığınmacılarla takviye edilerek, ABD'nin hizmetine giren Nazi istihbarat teşkilatının katkılarıyla yeniden

59 Cummings, *Cold War Radio*, s. 34-39, 269.

60 <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/115135>, <https://pressroom.rferl.org>

örgütlenmiştir. Nazi rejimi döneminde Türk Taburları aracılığıyla sürdürülen anti Bolşevik faaliyetler, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin çıkarlarına hizmet edecek şekilde devam ettirilmiştir. RFE ve RL adlı iki radyo istasyonu 1971'e kadar, Sovyetler Birliği'ne karşı sürdürülen her türlü yıkıcı faaliyetin koordine edildiği merkez işlevi görmüştür. Fatalibeyli, Azerbaycan Milli Birlik Komitesi ve RL Azerbaycan Masası Başkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği örtülü faaliyetlerin bedelini, hayatıyla ödemiştir.

Zorunlu seferberlik çerçevesinde Kızıl Ordu saflarında cepheye sürülen değişik uluslara mensup savaş esirlerinin önemli bir bölümü, hayatta kalabilmek için Alman tarafına geçmiştir. 1942-1945 arasında “*Bolşevik düşmanlara karşı sürdürülen savaşta Adolf Hitler'e mutlak surette itaat*” yemini eden lejyonerler, bir yandan Nazi rejiminin çıkarları için savaşırken, diğer yandan Almanya'nın zafer kazanması durumunda ülkelerinin Rus işgalinden kurtarılmasını umut etmiştir. Bunların bir kısmı savaştan sonra, Batılı müttefikler ile Stalin arasında sağlanan mutabakat uyarınca Sovyetler Birliği'ne iade edilmiş ve vatana ihanet gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Fatalibeyli gibi iade işleminden kurtulanların ise, anti Bolşevik mücadeleyi bu kez ABD'nin çıkarlarına hizmet edecek şekilde sürdürmek ve Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra mensubu olduğu ulusun bağımsızlığa kavuşturulması umudunu yaşatmaktan başka çaresi kalmamıştır.

Nazi döneminde Azerbaycan, Kırım, İdil-Ural ve Türkistan lejyonerleri ile Almanya'da yaşayan Türk kökenli sığınmacılara yönelik olarak başlatılan, Soğuk Savaş döneminde ise Sovyetler Birliği'ndeki Türk bölgelerini kapsayacak şekilde genişletilen yoğun propaganda faaliyetlerinin, Türk milliyetçiliği düşüncesinin yayılması ve güçlenmesine de katkıda bulunduğu aşikardır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Bundesarchiv

BArch RH 26-162/16 (162. Infanterie-Division), “Oberkommando des Heeres, 2. Juni 1942, Turk-Btlne. Nebst Anlage 2: Richtlinien für Erfassung, Überprüfung, Verpflichtung und Einstellung von Turk-Kgf.”

BArch RH 26-162/16 (162. Infanterie-Division), “162. Inf. Division, 20. Juni 1942.”

BArch RH 26-162/16 (162. Infanterie-Division), “162. Inf. Division, 4. Juli 1942, Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk.-Btlnen.”

BArch RH 26-162/19 (162. Infanterie-Division), “162. Inf. Division, 20. Oktober 1942, Tätigkeitsbericht 15.5.42 bis 1. Oktober 1942.”

Central Intelligence Agency (CIA)

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e9993294098d50c4d0>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519a6b2e993294098d511f5f>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519cd819993294098d515d2d>.

<https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0000104823>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e8993294098d50c4a1>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e8993294098d50c471>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000600330688-2>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp80-01065a000300060010-8>.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/document/51966ec7993294098d50a23a>.

State Department-Historical Documents

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292>.

Wilson Center Digital Archive

<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114354>.

<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114471>.

<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/115135>

Yayınlanmış Belgeler

Burdett, A.L.P. (Edited by), *Oil Resources in Eastern Europe and the Caucasus. British Documents 1885-1978. Volume 4. 1939-1945*, Cambridge University Press, Cambridge et al. 2012.

Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg, 14. November 1945-1. Oktober 1946. Bd. 1-42, Nürnberg 1947-1949. Müteakiben *ND (Nürnberger Dokumente)* şeklinde kısaltılmıştır. Kullanılan belgeler:

ND. Band 26, “Dokument 1017-PS (Denkschrift, 2.4.41)”, s. 547-554.

ND. Band 26, “Dokument 1030-PS (Allgemeine Instruktion für alle Reichskommissare in den besetzten Ostgebiete, 8/5.41)”, s. 576-580.

ND. Band 26, “Document 1058-PS (Rede des Reichsleiters A. Rosenberg vor den engsten Beteiligten am Ostproblem am 20. Juni 1941)”, s. 610-627.

ND. Band 27, “Dokument 1520-PS, (Vermerk über eine Unterredung mit dem Führer im Führer-Hauptquartier am 8.5.42)”, s. 283-294, burada s. 288f.

ND. Band 38, “Dokument 221-L, (Führerhauptquartier, 16.7.1941, Besprechung mit Reichsleiter Rosenberg, Reichsminister Lammers, Feldmarschall Keitel und Reichsmarschall Göring)”, s. 86-94.

Gehlen, Reinhard, *Der Dienst. Erinnerungen 1942-1971*, Hase & Köhler, Mainz 1971.

Hubatsch, Walther, *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Karl Müller Verlag, Bonn 1983. Kullanılan belgeler: “Weisung Nr. 21 vom 18.12.1940, Fall Barbarossa”, s. 84-88; “Weisung Nr. 32 vom 11.06.1941 über die Vorbereitungen für die Zeit nach Barbarossa”, s. 129-134.

Müller, Norbet (Dokumentenauswahl und Einleitung von), *Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941-1944)*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1991.

Picker, Henry, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, Wilhelm Goldmann Verlag, Stuttgart 1976.

Rürup, Reinhard (Hrsg.), *Der Krieg gegen die Sowjetunion. Eine Dokumentation*, Argon-Verlag, Berlin 1991.

Tessin, Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945. 17 Bände*, Mittler Verlag, Frankfurt a.M / Biblio Verlag, Osnabrück 1966-2002.

Sürelî Yayınlar

Azərbaycan. Azərbaycan legionunun həftəlik qəzetəsi: 73 (07.11.1943), 74, (14.11.1943), 75 (21.11.1943), 79 (19.12.1943), 84 (05.02.1944), 85 (12.02.1944), 89 (13.03.1944), 95 (24.04.1944), 96 (01.05.1944), 97 (08.05.1944), 98 (15.05.1944), 102 (12.06.1944).

Azərbaycan. Milli Birlik Oranı: 1 (1951), 4 (Ağustos 1952), 6-7 (Ekim-Kasım 1952).

İnceleme ve Araştırmalar

Cummings, Richard H., *Cold War Radio. The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989*, McFarland & Company, Jefferson/North Carolina 2009.

Dallin, Alexander, *Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945. Eine Studie über Besatzungspolitik*, Droste Verlag, Düsseldorf 1958.

Eichholtz, Dietrich *Krieg um Öl. Ein Erdölimperium als deutsches Kriegsziel (1938-1943)*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2006.

Hoffmann, Joachim, *Kaukasien 1942/43. Das deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau 1991.

Hoffmann, Joachim, *Die Ostlegionen 1941-1943. Turkotataren, Kaukasier und Wölgaflinnen im deutschen Heer*, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau 1981.

<https://pressroom.rferl.org>

Ibrahimoğlu, *Azərbaycanın İstiqlal Mybarizələri*, Azərbaycan legionunun səhra kitabhanəsi, Berlin 1944.

Johnson, Ian, *A Mosque in Munich. Nazis, The CIA, And The Muslim Brotherhood In The West*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston/New York 2010.

Knigge, Jobst, *Deutsches Kriegsziel Irak. Der deutsche Griff auf den Nahen Osten im Zweiten Weltkrieg. Über Kaukasus und Kairo zum Öl des Orients. Pläne und Wirklichkeit*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2007.

Müller, Rolf-Dieter, "Gebirgsjäger am Elbrus: Der Kaukasus als Ziel nationalsozialistischer Eroberungspolitik", Bernhard Cihari (Hrsg.), *Wegweiser zur Geschichte. Kaukasus*, Ferdinand Schöning, Paderborn 2008, s. 55-65.

Seidt, Hans-Ulrich, *Berlin, Kabul, Moskau. Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Geopolitik*, Universitas Verlag, München 2002.

Thomas, Evan, *The Very Best Men. Four Who Dared: The Early Years of the CIA*, Simon & Schuster, New York et al. 1995.

Wachs, Philipp-Christian, *Der Fall Theodor Oberländer (1905-1908). Ein Lehrstück deutscher Geschichte*, Campus Verlag, Frankfurt/New Yorks 2000.